

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Ivo Kraus; Josef Loub; Erich R. Wölfel
Profesor Jan Böhm, 1895-1952

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 37 (1992), No. 3, 160--162

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/139388>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 1992

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

Profesor Jan Böhm, 1895–1952

Ivo Kraus, Josef Loub, Erich R. Wölfel

Jan Böhm (* 21. ledna 1895) byl synem německého zřízence a české služebné. Z otcova rozhodnutí chodil do německých škol, a to jak v rodných Českých Budějovicích, tak po maturitě v Praze. Jeho studium chemie na technice přerušila 1. světová válka; z jara 1915 byl odveden a zařazen do rakouské armády. Po válce působil až do roku 1926 v proslulém berlínském Ústavu císaře Viléma (Kaiser Wilhelm-Institut für physikalische Chemie und Elektrochemie in Berlin-Dahlem), vedeném tehdy laureátem Nobelovy ceny Fritzem Haberem. První vědeckou prací, kterou zde dokončil, byl výzkum vazby vody v zeolitech. Dosažené výsledky měly tak vysokou úroveň, že je pražská německá univerzita přijala v roce 1922 jako doktorskou disertaci. Brzy potom se stal RNDr. Jan Böhm vedoucím Haberovy rentgenografické laboratoře. Intenzívně se v té době zabýval např. určováním struktury hydroxidů železa a hliníku; na jeho počest dostal hydroxid γ -AlOOH jméno böhmít. Počátkem dvacátých let poznal dr. Karla Weissenberga z „Kaiser Wilhelm-Institut für Faserstoffchemie“. O tom, jaký význam měla jejich spolupráce pro krystalografii, se ještě zmíníme podrobněji.

V létě 1926 vyslal Fritz Haber jednatřicetiletého Böhma do laboratoře Nielse Bohra v Kodani, aby tam společně s profesorem G. Hevesym, pozdějším nositelem Nobelovy ceny, proměřil rentgenová spektra některých prvků. Po skončení experimentů odešli oba na pozvání do Freiburgu v Breisgau budovat u tamější univerzity ústav pro fyzikální chemii. Ve Freiburgu se Böhm roku 1931 habilitoval (přednášel rentgenovou spektrografii, fotochemii a koloidní chemii) a o tři roky později získal i mimořádnou profesuru.

V lednu 1933 musel G. Hevesy jako osoba pro nacistický režim nežádoucí z Německa odejít. Ve stejné době emigroval také Fritz Haber. Ani Böhm potom už dlouho ve Freiburgu nezůstal — demokratické názory univerzitního profesora byly pro zfanatizované nacistické studenty nepřijatelné. O dalším Böhmově osudu rozhodl dopis, který Hevesy poslal v roce 1934 z Dánska do Prahy Jaroslavu Heyrovskému. Na jeho přimluvu byl Böhm jako československý státní občan jmenován řádným profesorem fyzikální chemie. Přejít na pražskou německou univerzitu však neznamenal konec obtíží; nacističtí kolegové mu znepříjemňovali život za pasivitu v politickém dění a odmítání všeho, co nesouviselo s odbornou prací. Vy-

Prof. RNDr. IVO KRAUS, DrSc. (1936), je vedoucím katedry inženýrství pevných látek FJFI ČVUT, Břehová 7, 115 19 Praha 1.

RNDr. JOSEF LOUB, CSc. (1929), je vědeckým pracovníkem katedry anorganické chemie PŘF UK, Hlavova 2030, 120 00 Praha 2.

Dr. ERICH R. WÖLFEL, (1922) je obchodním ředitelem firmy STOE und CIE GmbH, Darmstadt.

nikající učitel a mimořádně schopný a výkonný vědec byl zejména v letech 1940–45 šikanován ukládáním časově náročných nesmyslných povinností, administrativou a častým povoláváním na vojenská cvičení.

Když 15. března 1939 okupovala Čechy a Moravu německá armáda, přišel Böhm za J. Heyrovským a V. Dolejškem, aby vyjádřil s tímto hrubým porušením mezinárodního práva svůj rozhodný nesouhlas. Nezůstalo však jen při slovech. V těžké době, která pro českou inteligenci nastala uzavřením vysokých škol, pomáhal, jak mohl. Umísťoval české studenty-chemiky do výzkumných ústavů a postaral se, aby laboratoře Fyzikálně chemického ústavu Karlovy univerzity zůstaly dále pro profesora Heyrovského otevřeny. Nelze zamlčet kritiku, s níž se ve válce i později setkala Heyrovského rozhodnutí pracovat na univerzitě, z níž byli Češi vyhnáni. Běh událostí však ukázal, že je třeba oprávněnost jednání jednotlivce posuzovat individuálně a jako kritérium morálky volit spíše obecný prospěch než obecné proklamace. Po válce měl Heyrovský možnost Böhmovi přátelskou službu oplatit. Zasloužil se o jeho propuštění z internace v květnu 1945 (J. Koryta: *Vesmír* 68, 1989, 696), díky Heyrovskému mohl Böhm dále bydlet ve svém bytě v Letohradské ulici a časem začít pracovat v Chemických závodech v Rybitví. Když byla později uznána Böhmova československá příslušnost, nabídly mu zároveň tři české vysoké školy řádnou profesuru (Karlova univerzita, ČVUT v Praze, VŠCHT v Pardubicích). Důvodem, proč této příležitosti nevyužil, nebyly jen zdravotní obtíže, ale především osobní skromnost a vděčnost k podniku, který ho po válce zaměstnal. 18. listopadu 1952 se stal J. Böhm členem korespondentem Česko-

slovenské akademie věd. Jmenovací dekret však zůstal v jeho rukou jen 9 dnů — 27.11.1952 prof. Jan Böhm podlehl v Praze těžkému onemocnění plic.

V nekrologu, který napsal Jaroslav Heyrovský (*Chemické listy* 47, 1953, 481), je seznam 19 původních prací, publikovaných Böhmem v letech 1922–1950. Většina z nich se týká rentgenové difrakční nebo spektrální analýzy. Chronologický přehled má pod číslem 6 uvedený titul *Weissenbergův rentgenový goniometr*.

I když princip tohoto zařízení zveřejnil v roce 1924 K. Weissenberg (*Z. Phys.* 23, 1924, 229), o jeho realizaci se rozhodující měrou zasloužil Jan Böhm. Konstrukce goniometru byla i s ilustrativním příkladem použití popsána v příspěvku zasláném 26. srpna 1926 redakci *Zeitschrift für Physik* (J. Böhm: *Z. Phys.* 39, 1926, 557). Článek obsahuje také jméno mechanika (H. Lütge), u něhož bylo zařízení v ústavu k dispozici. Böhm dal goniometru tradiční podobu s vodorovnou osou otáčení krystalu uchyceného na goniometrické hlavičce. Koncepce přístroje zůstala zachována bez zásadnějších změn až dodnes. Škoda, že o spoluautorství na goniometru, které bylo zpočátku Böhmovi poctivě přiznáváno (Schleede A., Schneider E.: *Röntgenspektroskopie und Kristallstrukturanalyse*, Cruyter-Verlag, Berlin 1929), v současné době už téměř nikdo neví nejen ve světě, ale bohužel ani u nás doma.

Profesor Böhm byl osobnost s posláním vědce a vysokoškolského učitele. Dílo, které vytvořil, se stalo součástí novodobé historie našich přírodních věd a on sám žije v paměti svých žáků. Patří k nim i dr. Erich R. Wölfel, působící nyní v Darmstadtu. „Profesora Böhma jsem poznal na jaře 1941 při jeho přednáškách a praktických cvičeních z fyzikální chemie na

pražské německé technice. K druhému setkání s ním došlo o dva roky později, kdy jsem byl po službě u luftwaffe v Africe, Dánsku a Rusku převelen na letiště v Praze-Kbelích jako učitel létání za snížené viditelnosti. Prakticky všechny svůj volný čas jsem strávil v ústavu u prof. Böhma. S vděčností dodnes vzpomínám, jaké pochopení měl pro mé deprese vyvolané válečnými událostmi. Dovedl porozumět mým pocitům, protože i jemu bylo jen dvacet let, když šel do války, i on ztratil několik let službou v armádě. Ani po roce 1918 neměl cestu k dokončení studia bez překážek. Aby získal prostředky na obživu, musel přijmout jakoukoli nekvalifikovanou práci, třeba jako přistavní dělník v Kielu. Moje návštěvy na fakultě měly však především odborný cíl — pomáhal jsem prof. Jaroslavu Heyrovskému při polarografických experimentech. U něho v pracovně stál tehdy můj vlastní stolek.

Třetí vzpomínka na prof. Böhma je z konce roku 1944, kdy jsem byl po těžkém úrazu při zalétávání nového tryskového stroje upoután dlouhé týdny na nemocniční lůžko. Mezi těmi, kdo mě navštěvovali, byli i páni profesori Böhm

a Heyrovský. Přicházeli nejen ze zdvořilosti, ale vždy i s literaturou, abych se mohl připravit na zkoušky. V těch těžkých dobách jsem poznal profesora Böhma jako neobyčejně vlídného učitele, ochotného nezištně pomoci mladému člověku najít správnou orientaci ve spleti životních problémů. Jemu i prof. Heyrovskému patřila proto moje vzpomínka při poslední návštěvě Prahy ve slunečných březnových dnech roku 1990.“

* * *

Kolikrát už v historii naší země přestaly platit „věčné pravdy“! Spočítá někdo špatné proroky, kteří vsadili na sílu dogmat nebo na iluze o rovnosti lidí a spontánní uniformitě jejich smýšlení? Pokolikáté nastala doba podivit se, že trvalou hodnotu mají jen činy obecně prospěšné, o jejichž významu nerozhoduje pomíjivá přízeň dočasně mocných. Je třeba se ctí projít dějinnými zvraty, nepromarnit však při tom talent a vyměřený čas. Tomu dal za pravdu i život významného československého chemika a krystalografa profesora Jana Böhma, spoluautora rentgenového goniometru, nazývaného nyní Weissenbergův.